

श्रीमद्भगवद्गीता : जीवनाचा अर्थ उलगडून सांगणारा एक चिंतनप्रवास

लेखमालेच्या प्रारंभी दोन शब्द...

प्रिय वाचकहो, सस्नेह नमस्कार!

मानवी जीवन म्हणजे सुख-दुःख, आशा-निराशा, यश-अपयश, कर्तव्य आणि जबाबदाऱ्या यांनी भरलेला एक प्रवास. या प्रवासात कधी आनंदाचे क्षण येतात, तर कधी संकटांचे काळे ढग मनावर दाटून येतात. कधी काय करावे हे स्पष्टपणे समजते, तर कधी योग्य-अयोग्याच्या द्वंद्वात मन गोंधळून जाते. अशा वेळी मनाला स्थैर्य देणारे, विचारांना योग्य दिशा दाखविणारे आणि जीवनाकडे पाहण्याची नवी दृष्टी देणारे मार्गदर्शन आपल्याला हवे असते.

हजारो वर्षांपूर्वी कुरुक्षेत्राच्या रणभूमीवर अर्जुनाच्याही मनात असाच संभ्रम निर्माण झाला होता. समोर उभे असलेले आप्तस्वकीय, गुरुजन आणि मित्र यांच्याविरुद्ध युद्ध करण्याची वेळ त्याच्यावर आली होती. कर्तव्य एका बाजूला होते, तर नात्यांचे प्रेम, करुणा आणि मोह दुसऱ्या बाजूला. एक महान धनुर्धर असलेला अर्जुन मनाने खचला. त्याच्या हातातील गांडीव धनुष्य खाली आले आणि त्याच्या मनात असंख्य प्रश्न निर्माण झाले.

अशा वेळी भगवान श्रीकृष्णांनी त्याला केलेला उपदेश म्हणजे श्रीमद्भगवद्गीता.

भगवद्गीता हा केवळ धार्मिक ग्रंथ नाही; तो मानवी मन, कर्तव्य, कर्म, ज्ञान, भक्ती, आत्मस्वरूप आणि जीवनमूल्ये यांचा सखोल विचार करणारा महान तत्त्वज्ञानग्रंथ आहे. तिच्यातील विचारांचा अभ्यास केल्यास आपल्याला केवळ प्राचीन काळातील एका प्रसंगाची माहिती मिळत नाही, तर स्वतःच्या जीवनाकडे नव्या दृष्टिकोनातून पाहण्याची संधीही मिळते.

याच जाणिवेतून भगवद्गीतेचा अभ्यास करण्याचा आणि तिच्यातील विचार सर्वसामान्य वाचकांपर्यंत पोहोचविण्याचा हा छोटासा प्रयत्न आहे.

या लेखमालेचा उद्देश काय?

भगवद्गीतेचे महत्त्व आपण सर्वांनी ऐकलेले असते. अनेकांना तिचे श्लोक परिचित असतात; काही जण नियमितपणे तिचे पारायण करतात, तर काही जण विविध भाष्यग्रंथांच्या माध्यमातून तिचा अभ्यास करतात. तरीही एक प्रश्न मनात येतो—गीतेतील ज्ञान आपल्या दैनंदिन जीवनात कसे उतरवायचे?

आपल्या कुटुंबातील नाती जपत असताना, व्यवसाय करताना, कर्तव्य पार पाडताना, यश-अपयशाचा सामना करताना किंवा मनात चिंता आणि संभ्रम निर्माण झालेला असताना गीतेतील विचार आपल्याला कोणती दिशा देऊ शकतात?

या लेखमालेतून अशा प्रश्नांचा अभ्यास करण्याचा आमचा प्रयत्न असेल.

गीतेतील प्रत्येक विचाराचा अर्थ आपल्या मनाप्रमाणे लावणे हा या लेखमालेचा हेतू नाही. उलट, मूळ श्लोकाचा संदर्भ समजून घेणे, त्याचा अर्थ जाणून घेणे, विविध अर्थछटांचा विचार करणे आणि त्यानंतर आजच्या जीवनाशी त्याचा संबंध शोधणे, ही या लेखमालेची भूमिका असेल.

लेखमालेचे स्वरूप कसे असेल?

आपण श्रीमद्भगवद्गीतेचा अभ्यास तिच्या अठरा अध्यायांच्या क्रमाने करण्याचा प्रयत्न करणार आहोत. सुरुवात पहिल्या अध्यायापासून करून पुढे क्रमाक्रमाने प्रत्येक अध्यायाचा आशय समजून घेऊ.

प्रत्येक लेखात शक्यतो पुढील गोष्टींचा समावेश असेल:

१. अध्यायाची पार्श्वभूमी : संबंधित प्रसंग, पात्रे आणि त्या प्रसंगामागील परिस्थिती समजून घेऊ.
२. निवडक मूळ श्लोक : संस्कृत श्लोक अचूक अध्याय आणि श्लोक क्रमांकासह देण्याचा प्रयत्न करू.
३. सोपा मराठी अर्थ : श्लोकातील आशय सामान्य वाचकांना सहज समजेल अशा भाषेत मांडू.
४. श्लोकाचे विवेचन : श्लोकाचा संदर्भ, त्यातील महत्त्वाचे शब्द आणि तात्त्विक आशय समजून घेण्याचा प्रयत्न करू.
५. आपले चिंतन : श्लोकाच्या आशयावर आधारित स्वतंत्र विचार मांडू. मूळ ग्रंथाचा अर्थ आणि आपले वैयक्तिक भाष्य यांतील फरक स्पष्ट ठेवण्याचा प्रयत्न करू.
६. आधुनिक जीवनातील संदर्भ : गीतेतील विचारांचा उपयोग आजच्या जीवनात कसा समजून घेता येईल, यासाठी दैनंदिन अनुभवांतील उदाहरणे देऊ.
७. समर्पक छायाचित्रे : लेखातील प्रसंग किंवा विचार अधिक परिणामकारकपणे समजावून सांगण्यासाठी विषयाला अनुरूप चित्रांचा वापर करू.

अशा प्रकारे प्रत्येक लेख हा केवळ माहिती देणारा न राहता, वाचकाला विचार करायला प्रवृत्त करणारा व्हावा, ही अपेक्षा आहे.

पहिल्या अध्यायापासून सुरुवात का?

भगवद्गीतेचा पहिला अध्याय *अर्जुनविषादयोग* या नावाने ओळखला जातो.

या अध्यायात आपल्याला प्रामुख्याने युद्धभूमीवरील परिस्थिती, दोन्ही सैन्यांची सज्जता, अर्जुनाला दिसणारे आप्तस्वकीय आणि त्याच्या मनात निर्माण झालेला तीव्र संघर्ष पाहायला मिळतो.

कदाचित काही वाचकांना प्रश्न पडेल की, गीतेचा पहिला अध्याय अर्जुनाच्या दुःखाने आणि संभ्रमाने भरलेला असताना त्यातून आपल्याला काय शिकता येईल?

माझ्या मते, याच ठिकाणी या अध्यायाचे महत्त्व दडलेले आहे. कारण कोणत्याही महत्त्वाच्या मार्गदर्शनाची सुरुवात अनेकदा एखादा प्रश्न निर्माण झाल्यापासून होते. मनात संभ्रम नसेल, तर उत्तराचा शोध घेण्याची गरजही जाणवत नाही.

अर्जुनाचे प्रश्न, त्याची व्याकुळता आणि त्याच्या मनातील नैतिक संघर्ष समजून घेतल्याशिवाय श्रीकृष्णांच्या पुढील उपदेशाचे महत्त्व पूर्णपणे लक्षात येणे कठीण आहे.

म्हणून आपण पहिल्या अध्यायाचा अभ्यास केवळ युद्धाच्या वर्णनापुरता मर्यादित न ठेवता, मानवी मनाच्या आणि निर्णयप्रक्रियेच्या दृष्टीनेही करण्याचा प्रयत्न करू.

ही लेखमाला म्हणजे अंतिम निर्णय नव्हे, तर सामूहिक चिंतन

या लेखमालेच्या संदर्भात एक गोष्ट नम्रपणे स्पष्ट करू इच्छितो. भगवद्गीतेसारख्या महान ग्रंथाचा आशय पूर्णपणे समजून घेण्यासाठी सखोल अभ्यास, चिंतन आणि अनुभवी अभ्यासकांचे मार्गदर्शन आवश्यक असते. एका लेखात किंवा एका भाष्यात संपूर्ण तत्त्वज्ञान सामावणे शक्य नाही.

त्यामुळे येथे मांडलेले विवेचन हे अभ्यास आणि चिंतनाच्या प्रवासातील एक प्रयत्न म्हणून स्वीकारावे. ज्या ठिकाणी वेगवेगळ्या भाष्यकारांचे मतभेद असतील, तेथे त्यांचा योग्य संदर्भासह विचार करण्याचा प्रयत्न केला जाईल. एखाद्या श्लोकाचा अर्थ स्पष्ट नसल्यास त्याबाबत घाईने निष्कर्ष काढण्याऐवजी अधिक अभ्यास करण्यास प्राधान्य दिले जाईल.

या लेखमालेचे लेख प्रसिद्ध करण्यापूर्वी भगवद्गीतेच्या अभ्यासकांकडून त्यांचे परीक्षण करून घेण्याचाही मानस आहे. त्यांच्या सूचना, दुरुस्त्या आणि मार्गदर्शन यांच्या आधारे लेख अधिक अचूक, समृद्ध आणि वाचकांसाठी उपयुक्त करण्याचा प्रयत्न राहिल.

कारण ज्ञानाच्या क्षेत्रात शिकण्याची प्रक्रिया कधीही संपत नाही. आपण जितका अभ्यास करतो, तितके नवे पैलू समोर येतात.

प्रिय वाचकहो, आपल्याकडून काही अपेक्षा...

ही लेखमाला केवळ लेखकाने लिहायची आणि वाचकांनी वाचून संपवायची, एवढ्यापुरती मर्यादित राहू नये, अशी माझी इच्छा आहे. ती लेखक आणि वाचक यांच्यातील एक अर्थपूर्ण संवाद व्हावा.

आपण लेख वाचल्यानंतर त्यातील विचारांवर चिंतन करावे. एखादा अर्थ अधिक स्पष्ट होऊ शकतो असे वाटल्यास आपली सूचना द्यावी. एखाद्या श्लोकाचा वेगळा अर्थ आपण अभ्यासातून जाणला असेल, तर तो संदर्भासह सांगावा. लेखात काही त्रुटी, संदिग्धता किंवा सुधारणा आवश्यक वाटल्यास त्या निःसंकोचपणे निदर्शनास आणून द्याव्यात.

विशेषतः भगवद्गीतेचे अभ्यासक, संस्कृतचे जाणकार, तत्त्वज्ञानाचे विद्यार्थी आणि विविध भाष्यग्रंथांचा अभ्यास केलेले वाचक यांनी या प्रयत्नाकडे मार्गदर्शकाच्या भूमिकेतून पाहावे, ही नम्र विनंती.

आपल्या सूचनांमुळे लेख अधिक अचूक होतील, आपले आकलन समृद्ध होईल आणि या लेखमालेची गुणवत्ता वाढेल.

मतभिन्नता असू शकते; मात्र चर्चा परस्पर आदराने, अभ्यासपूर्ण संदर्भांच्या आधारे आणि सत्याचा शोध घेण्याच्या भावनेने व्हावी, एवढीच अपेक्षा आहे.

चला, एका चिंतनप्रवासाला सुरुवात करूया!

भगवद्गीता आपल्याला केवळ काय विचार करावा हे सांगत नाही; तर आपण कसा विचार करतो, आपले निर्णय कोणत्या आधारावर घेतो आणि आपल्या कृतींचे परिणाम कसे समजून घेतो, यांचाही विचार करण्यास प्रवृत्त करते.

या लेखमालेच्या माध्यमातून आपण श्रीकृष्णांच्या उपदेशाचा अभ्यास करू, अर्जुनाच्या प्रश्नांकडे पाहू, श्लोकांचे अर्थ समजून घेऊ आणि त्यातून आपल्या जीवनासाठी कोणते विचार आत्मसात करता येतील, याचा शोध घेऊ.

या प्रवासात माझ्याकडून काही त्रुटी राहिल्यास त्या सुधारण्याची तयारी असेल. आपल्याकडून योग्य सूचना मिळाल्यास त्या स्वीकारून लेख अधिक परिपूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला जाईल.

आपण सर्वांनी मिळून हा अभ्यास अधिक अर्थपूर्ण, ज्ञानसमृद्ध आणि जीवनोपयोगी करूया.

श्रीमद्भगवद्गीतेतील ज्ञान समजून घेण्याचा, त्यावर चिंतन करण्याचा आणि त्यातील योग्य विचार आपल्या जीवनात उतरविण्याचा हा प्रयत्न आपण सर्वांच्या सहकार्याने पुढे नेऊया.

सर्व वाचकांना या चिंतनप्रवासासाठी मनःपूर्वक शुभेच्छा!

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

— रमेश भोळे.